GENERALUL HENRI M. BERTHELOT ÎNTRE FRANȚA ŞI ROMÂNIA (1916-1918)

I

Gheorghe I. Florescu

"Ne-a fost un leal colaborator,
fără a înceta de a avea
mai ales la inimă
cauza ţării sale."
Bucureşti, 16 octombrie 1916
Radu R. Rosetti

Henri M. Berthelot (1861-1931) a fost unul dintre ofiţerii francezi care au participat la Primul Război Mondial, însuşindu-şi astfel o experienţă esenţială pentru cineva care optase pentru cariera armelor. S-a confruntat, aşadar, între 1914 şi 1918, cu un timp al sacrificiilor supreme, fiind prezent pe diferite câmpuri de luptă – în Franţa şi România, dar şi în Rusia ori Bulgaria –, a trăit durerea înfrângerii şi, deopotrivă, bucuria victoriei, având şansa de a fi martorul unui eveniment care a cutremurat întreaga Europă. Şi nu numai. În toţi aceşti ani, a cunoscut personalităţi ilustre din sfera vieţii politice, dar şi generali, diplomaţi, oameni de cultură şi intelectuali de marcă, privilegiu care l-a recompensat, într-un fel, pentru o existenţă neobişnuită, grevată de primejdiile caracteristice acelor vremuri. Anii Marelui Război au reprezentat pentru generalul francez un interstiţiu în care şi-a afirmat personalitatea, cu multiplele ei dimensiuni şi nuanţe, constituindu-se în cel mai important capitol al biografiei sale.

Deşi nu a fost un personaj oarecare, Henri M. Berthelot nu a reuşit să se impună, în cei 70 de ani ai unei existenţe notabile, printre marii comandanţi de oşti sau printre individualităţile remarcabile ale primelor trei decenii ale secolului XX francez. Acest fapt a fost relevat, în timpul din urmă, de studioşii care, ocupându-se de participarea României la războiul izbucnit în 1914, au încercat să explice importanţa Misiunii militare franceze conduse de Berthelot, misiune care a activat în această ţară între 15 octombrie 1916 şi 9 martie 1918. Primul care a observat că generalul este puţin cunoscut în Franţa, şi numai în anumite cercuri, a fost Glenn E. Torrey, în momentul în care i-a editat jurnalul de război şi o parte a corespondenţei aferente[1]. De fapt, el atrăsese atenţia asupra acestei necunoaşteri şi mai înainte, scriind despre România şi Primul Război Mondial[2]. „The details of the career of General Henri Berthelot remain largely

[1] Glenn E. Torrey, **Biographical Introduction. Henri-Mathias Berthelot (1861-1931)**, în **General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et correspondance, 1916-1919**, Edited, with a biographical introduction, by Glenn E. Torrey, Boulder, Colorado, East European Monographs, Distributed by Columbia University Press, New York, 1987, p. IX şi urm. Versiunea română: **Introducere biografică. Henri Mathias Berthelot (1861-1931)**, în *Arhivele Prahovei*, Nr. 4, Ploieşti, Editura Silex, 1999, p. 255-271.

[2] Idem, **Romania and World War I. A Collection of Studies**, Iaşi, Oxford, Portland, The

www.cimec.ro

undocumented, even in France itself. He has no biographer and most dictionaries and encyclopedias give him the briefest notice or ignore him altogether"[3], evidenția, în 1987, acela care îi publica jurnalul. Zece ani mai târziu, Jean Nouzille, un istoric militar francez, observa că „l'histoire ne semble avoir retenu de la vie exemplaire du général Berthelot que sa fonction de chef de la Mission militaire française en Roumanie de 1916 à 1918", arătându-se și el surprins că „aucune biographie n'a été consacrée au général Berthelot en France"[4]. Trebuie precizat că aceste considerații au fost avansate de doi dintre cercetătorii care au ajuns întâmplător la Berthelot și nu cunoaștem și alte reacții asemănătoare. Istoricul american a devenit interesat de generalul care a condus o misiune în țara sa[5], după ce l-a identificat mai întâi în România, în anii primei conflagrații mondiale. Cel de-al doilea l-a descoperit după ce Glenn E. Torrey – dar și alții între timp – l-a readus în actualitate.

Amândoi s-au arătat surprinși de tratamentul rezervat de francezi unui conațional de-al lor ajuns foarte cunoscut și respectat în România. Dar nu era vorba de indiferență, așa cum s-ar putea, eventual, presupune. Generalul Berthelot nu se afirmase, în vreun fel, în conștiința conaționalilor săi. Însă, în timp ce în Franța trecuse neobservat, în România, „Berthelot became and remains a major hero", sesiza Glenn E. Torrey. „Symbolizing as he did, the support of France in those trying times he became the center of adulation and of a veritable cult, with humble peasants displaying a portrait of «daddy Berthelot» among their sacred icons, and his fame being recounted in popular songs of war"[6]. Jean Nouzille, apoi, după ce deplângea indiferența Franței față de generalul în discuție, evidenția atitudinea României, „pays qui lui a témoigné à maintes reprises sa reconnaissance et a entretenu le souvenir de celui qui fut l'ardent défenseur de la cause roumaine et alliée"[7].

Aceste reflecții, care exprimau o nemulțumire și un reproș, pe de o parte, și o apreciere, precedată de o stare de surprindere, pe de altă parte, au fost determinate, în primul rând, de *ce* și *cât* s-a scris în Franța și în România despre Berthelot[8]. Astfel, după ce Berthelot însuși a publicat în 1927 niște note cu caracter

---

Center for Romanian Studies, 1999, *passim*.

[3] Idem, **Biographical introduction**, p. IX. După încheierea redactării acestui text, Glenn E. Torrey a publicat monografia **Henri Mathias Berthelot. Soldier of France, Defender of Romania** (Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 2001, 399 p.), care este prima biografie a generalului francez.

[4] Jean Nouzille, **Le général Berthelot et la Mission militaire française en Roumanie, 1916-1918**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, editeurs, **La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914-1918)**, Cluj-Napoca, „Presa universitară clujeană", 1997, p. 17.

[5] Cf. Glenn E. Torrey, **General Henri Berthelot's Mission in America. 26 May-27 June 1918**, în *Arhivele Prahovei*, Nr. 3, Ploiești, Editura Silex, 1998, p. 54-56.

[6] Idem, **Biographical Introduction**, p. IX-X.

[7] Jean Nouzille, **op.cit.**, p. 17-18.

[8] Gheorghe I. Florescu, **Generalul Henri Mathias Berthelot și România, 1916-1918**, în General Henri Berthelot, **Jurnal și corespondență. 1916-1919**, Traducere de Oltița Cîntec, Ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Cronica, 1997, p. 17-20; Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

www.cimec.ro

memorialistic[9], Victor Pétin, fostul şef al Statului Major al Misiunii militare franceze, semna un volum intitulat **La drame roumaine, 1916-1918**[10], în care pot fi întâlnite dese referiri la Henri M. Berthelot. Patru ani mai târziu, apărea la Iaşi un op semnat de Marcel Fontaine[11], fără a-l uita pe cel datorat lui Paul Bléry[12]. Dar, nici un titlu nu-l privea, în exclusivitate, pe Berthelot. Treptat, atunci când Misiunea militară pe care a condus-o şi-a pierdut actualitatea, de fostul subordonat al generalului Joffre nu a mai amintit nimeni. Nu putem spune că a fost uitat, deoarece nu ajunsese niciodată în atenţia francezilor. Nici nu avem dreptul de a adresa cuiva vreo imputaţie, întrucât nu noi suntem în măsură să decidem când şi despre cine ar trebui să-şi amintească şi să scrie francezii.

Au trecut mulţi ani până când cineva, reluând tema Misiunii trimise de Paris, în toamna anului 1916, în România, a readus, pentru o clipă, numele lui Berthelot în memoria acelora care auziseră întâmplător de el înainte de Al Doilea Război Mondial. Astfel, în 1967, colonelul Constantini publica un articol care, chiar dacă nu era dedicat generalului, amintea de el[13]. La fel a procedat şi Michel Roussin, cinci ani mai târziu, când a reluat investigaţiile consacrate Misiunii conduse de Berthelot, fără a-şi valorifica rezultatele[14]. În 1995, Jean Nouzille relua aceeaşi încercare, semnând două articole, apărute însă nu în Franţa, ci în România[15]. Patru ani mai târziu, Jean-Noël Grandhomme publica şi comenta testamentul generalului Berthelot[16]. La atât se

[9] Général Berthelot, **Sur le front roumain en 1917**, I, în *La Revue de France*, Paris, No. 16, 15 Août 1927, p. 642-664; II, No. 17, 1-er Septembre 1927, p. 96-123; **Patru discursuri pronunţate de generalul Berthelot, D. de Saint-Aulaire, generalul Prezan şi I.I.C. Brătianu**, Cu o introducere de Clarnet, Iaşi, 1917.

[10] **Préface du général Weygand**, Paris, Payot, 1932.

[11] **Avec la mission du général Berthelot**, Préface de N. Şerban, Iaşi, Édition Lutetia, 1936. Acest text reproducea conferinţa prezentată de Marcel Fontaine la 15 decembrie 1934, la Universitatea din Iaşi, în care rememora anii petrecuţi în România, ca membru al Misiunii militare franceze. Întâlnirea a fost organizată de Le Cercle d'Etudes Franco-Roumaines „Lutetia", urmând ca suma realizată cu această ocazie să fie folosită pentru începerea organizării unui muzeu „General Berthelot".

[12] Capitain Paul Bléry, aviateur, **En mission en Roumanie**, Paris, s.a.

[13] Colonel Constantini, **La Mission Berthelot en Roumanie, 1916-1918**, în *Revue de l'Armée*, Vol. 23 (4), Novembre, 1967.

[14] Michel Roussin, **La Mission militaire française en Roumanie pendant la Première Guerre Mondiale**, Volume I, Paris, Université de Sorbonne Nouvelle (Paris III), 1972, 120 p.; Volume II, **Inventaire du fond roumain – Archives du Service Historique des Armées**, 204 p.

[15] **Le général Berthelot et la Mission militaire française en Roumanie, 1916-1918**, în *Etudes danubiennes*, Vol. 11, No. 1, 1er semestre, 1995; **Ibidem**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, eds., **op.cit.**, p. 17-50.

[16] Dr. Jean-Noël Grandhomme, **Le testament du général Berthelot**, în *Arhivele Prahovei*, nr. 4, Ploieşti, Editura Silex, 1999, p. 272-275. Cu un an înainte încheiase o teză de doctorat intitulată: **Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie Méridionale, 1916-1918**, Paris; Vezi şi articolul aceluiaşi: **Le général Berthelot auxiliaire de la diplomatie française en Roumanie (1922-1930)?**, în **La fin de la Prèmiere Guerre mondiale et le nouvelle Architecture géopolitique européenne**, Sous la direction de George Cipăianu, Vasile Vesa, Cluj-Napoca, Presses Universitaires de Cluj, 2000, p. 107-126. În acelaşi volum,

www.cimec.ro

reduce tot ceea ce au publicat cercetătorii francezi, în țara lor sau în România, privitor la Misiunea militară condusă de Henri M. Berthelot, deci nu despre general, în mod expres. Nici un francez nu a scris, până în prezent, măcar un articol consacrat aceluia care, în 1917, colonelul Georges Dumon îi dedica poezia *Nous voulons*, clamând: „Nous voulons, pour toujours, clore la sombre Histoire/ Ecrite avec du sang, jalonnée de tombeaux/ De l'etérnelle Paix allumer le flambeau,/ Puis graver le mot *France* au Livre de Mémoire"[17].

În România, generalul Berthelot a devenit, încă din timpul vieții, un personaj familiar, căruia locuitorii acestei țări i-au fost și i-au rămas îndatorați pentru că în anii Primului Război Mondial s-a aflat alături de ei. Așa cum era și de așteptat, despre el s-a scris, în presa vremii, încă din momentul sosirii în România, dedicându-i-se chiar unele texte speciale[18]. În 1923, când amintirea războiului era încă proaspătă, colonelul Bujac încerca să realizeze o primă trecere în revistă a activității Misiunii militare franceze, evidențiind și rolul lui Berthelot[19]. În anul morții generalului, după ce acesta fusese permanent în atenția opiniei publice românești, C. Dragu revenea și el asupra Misiunii franceze și a lui Berthelot[20]. I s-a alăturat maiorul N. Cerbulescu, cu o broșură intitulată **Generalul Henri Berthelot**[21], în care aduna diverse opinii avansate în presa română la moartea aceluia care a intrat în București, la 1 decembrie 1918, alături de suveranii României. Nu era deci un eseu biografic, dar se sugera o asemenea perspectivă, care era mai mult decât necesară. O intenție asemănătoare, până într-un punct, a avut și maiorul D. Cantea, care a scris despre **Generalul Berthelot și războiul de întregire a neamului nostru**[22]. În 1932, a fost editată o broșură care relua

vezi și Thierry Sarmant, **La désintégration de l'Armée russe sur le front roumain d'après les rapports du général Berthelot**, p. 231-249.

[17] Colonel Georges Dumon, **En Roumanie. Quelques vers**, Ediție și studiu introductiv de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Cronica, 1996, p. 24. Prima ediție a fost publicată în 1917, la Bacău.

[18] N. Iorga, **Generalul Berthelot**, în **Războiul nostru în note zilnice**, Vol. III, <Craiova, 1923>, p. 267-268; **Salut adresée au général Berthelot, aux officiers et aux soldats de l'armée française, au nom de comité de réception, par le professeur N. Iorga**, Jassy, 1918; N. Iorga, **Generalul Berthelot**, în *Neamul Românesc*, București, 3 februarie 1931, p. 1; **Comemorarea unui mare soldat. Cuvântarea d-lui profesor N. Iorga**, București, 1931; Idem, **La moartea generalului Berthelot – Salutul României**, în *L'Ordre* din 4 februarie 1931; Gh. P<op>, **Generalul Berthelot în Ardeal**, în *Luceafărul*, Sibiu, Nr. 2, 15 ianuarie 1919, p. 44-45; **Generalul Berthelot în Sălişte**, în *Luceafărul*, Nrs. 3, 4, 1, 15 februarie 1919, p. 57-58; **Generalul Berthelot la Alba-Iulia**, în *Alba Iulia*, Alba Iulia, 7 ianuarie 1919, p. 1; **După un an. 29 decembrie 1919**, în *Românul*, Arad, 30 decembrie 1919, p. 1.

[19] Colonel Bujac, **Misiunea militară franceză în România**, în *România militară*, București, Nrs. 1-2, Ianuarie-Februarie 1923.

[20] C. Dragu, **Generalul Berthelot și misiunea franceză**, în *Revista infanteriei*, București, Nr. 348, Februarie 1931, p. 86-91.

[21] Maiorul N. Cerbulescu, **Generalul Henri Berthelot**, Sibiu, 1931.

[22] *Revista cavaleriei*, București, Nr. 2, Martie-Aprilie 1931, p. 265-272.

www.cimec.ro

momentul împroprietării ofiţerului francez[23], pentru ca în alta să fie adunate lucrările sesiunii solemne prin care Academia Română comemora un an de la moartea lui Berthelot[24]. Tot în 1932, Aurel Cosma-Junior scria despre **Generalul Berthelot şi dezrobirea românilor**[25].

Intervalul 1931-1939, cu complicaţiile intervenite în evoluţia internă a României, agravate de o deteriorare progresivă a realităţilor internaţionale, a fost caracterizat de o îndepărtare a românilor de entuziasmul care i-a însufleţit imediat după încheierea Primului Război Mondial. Despre Berthelot nu a mai scris nimeni, cu excepţia articolului inclus, în 1940, de Lucian Predescu în **Enciclopedia României**[26]. Instaurarea comunismului şi deformările impuse ca principii directoare ale istoriografiei l-au aruncat pe general într-o uitare nemeritată. Abia în 1967, cineva readucea în actualitate Misiunea militară franceză[27], ca pe o temă descoperită atunci, după trei decenii şi jumătate de ignorare. Din nefericire, această încercare nu a determinat o abordare exhaustivă a subiectului şi iniţierea unui demers care să se încheie cu o biografie a generalului Berthelot. În 1980 se revenea la Misiunea militară franceză[28], redescoperită mereu şi rămasă întotdeauna neelucidată. Trei ani după aceea, se mai adăugau câteva pagini unui „dosar" incomplet[29], pentru ca, în sfârşit, să se publice un repertoriu care putea determina o investigaţie amplă şi lămuritoare[30]. Dar nu s-a întâmplat aşa. După o notă publicată în acelaşi an[31], istoricul militar Eugen Bantea i-a dedicat Misiunii franceze două articole[32], ducând puţin mai departe

---

[23] **Prinos de recunoştinţă Generalului Berthelot cu prilejul împroprietăririi sale**, Bucureşti, 1932.

[24] Academia Română, **Şedinţa solemnă pentru comemorarea unui an de la moartea generalului Henri M. Berthelot, 29 ianuarie 1932**, Bucureşti, 1932.

[25] Bucureşti, 1932. Vezi şi *Democraţia*, Bucureşti, Nrs. 4 şi 5, 1932.

[26] Lucian Predescu, **Berthelot, Henri-Mathias**, în **Enciclopedia României**, Cugetarea, Ediţie anastatică, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, 1999, p. 98. Prima ediţie a fost publicată în 1940.

[27] Ion Focşeneanu, **Une mission militaire française en Roumanie (1916-1918)**, în *Revue Roumaine d'Histoire*, Bucarest, No. 3, 1967, p. 379-409.

[28] Cezar Ardeleanu, **Activitatea Misiunii militare franceze de aviaţie în România în perioada 1916-1917**, în *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară*, Bucureşti, Nr. 13, 1980, p. 256-281. Mai înainte, însă, a fost publicată o culegere de studii intitulată: **Général H.M. Berthelot. 80 ans après la Mission française en Roumanie**, Bucarest, 1977, care nu a avut o difuzare normală.

[29] Gh. Sanda, Mihai Neaga, **Date privind misiunea medicală franceză în România din 1916-1918**, în **Momente din trecutul medicinii**, Bucureşti, Editura Medicală, 1983, p. 621-625.

[30] **Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial. Repertoriu**, Întocmit de Emilia Poştăriţă-Ielita Gămulescu, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1983 (în continuare: **Documente**).

[31] Paul Abrudan, **Vizita generalului Berthelot la Sălişte**, în *Tribuna*, Cluj, Nr. 12, Decembrie 1983, p. 2.

[32] Eugen Bantea, **Misiunea Berthelot şi unghiurile ei de vedere asupra relaţiilor franco-române**, în **Românii în istoria universală**, II/1, Coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, Universitatea "Al. I. Cuza", 1987, p. 149-168; idem, **Misiunea militară**

www.cimec.ro

investigația acestei teme. Dar se revenea la popularizarea ei în 1989[33], cu reluare unui aspect discutat în urmă cu șase ani[34].

Când cercetarea istorică din România și-a redobândit statutul ei firesc, adică după 1989, generalul Berthelot și Misiunea pe care a condus-o în 1916-1918 au resuscitat atenția specialiștilor. Dacă, în general, nu a fost depășit nivelul vechilor sondaje[35], în anii din urmă atenția acelora care s-au aplecat asupra generalului și a Misiunii sale a avut în vedere și aspecte neabordate anterior[36]. Au fost introduse, în circuitul științific, noi informații documentare[37], încercându-se și unele abordări reca-

---

franceză din România și încetarea temporară a ostilităților de pe frontul român (sfârșitul lui 1917 – începutul lui 1918), în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 339-355.

[33] Constantin Antip, **Misiunea Berthelot la București și Iași (1916-1918)**, în *MI*, Nr. 12, 1989, p. 7-13.

[34] Dumitru Preda, **Serviciul sanitar al armatei române și relațiile sale cu Misiunea medicală franceză (1916-1918)**, în *Revista sanitară militară*, București, Nr. 3, 1989, p. 257-264.

[35] Cf. Constantin I. Stan, **Plecarea misiunii franceze din România**, în *Revista de istorie militară*, București, Nr. 2, 1992, p. 10-11; Idem, **Generalul Henri Mathias Berthelot, sprijinitor al cauzei naționale românești**, în *Sargeția*, Deva, XXV, 1992-1994; Idem, **Generalul Berhtelot și revenirea familiei în București (18 noiembrie/1 decembrie 1918)**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 2, 1999, p. 14-15; Dorin Stănescu, **Aspecte privind relațiile dintre Nicolae Iorga și generalul Henri Mathias Berthelot**, în *Anuar*, VIII, Ploiești, 1996, p. 404-406; Ion Bălan, **Generalul Berthelot și Giurgiu**, în *Anuar*, IX, Ploiești, 1997, p. 250; Mircea Stoia, **Vizita generalului Berthelot la Sibiu și Sălişte**, în *Arhivele Prahovei*, Ploiești, Nr. 4, 1999, p. 145-150.

[36] George Cipăianu, **Le Général Henri Mathias Berthelot et la Bessarabie**, în *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, Nr. 4, 1996, p. 105-110; Idem, **Considérations sur les débuts de la Mission Militaire Française en Roumanie**, în *Transylvanian Review*, No. 3, 1997, p. 126-133; Andrei Căpușan, **Marcel Fontaine: "Am făcut parte din misiunea generalului Berthelot**", în *Revista de istorie militară*, Nr. 3, 1997, p. 23-24; Nr. 4, p. 11-14; Nrs. 5-6, p. 19-20; Gheorghe Nicolescu, **Ion Antonescu și misiunea Berthelot în 1917**, în **1917 pe frontul de est**, Coordonatori: Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Vrantop, 1997, p. 109-116; Idem, **Misiunea Berthelot (1916-1918). Începutul activității și rolul ei în disputa privind locul reorganizării armatei române**, în **Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu**, Coordonator Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Empiro, 1999, p. 229-245; Idem, **Participarea misiunii militare franceze la cea de-a doua campanie din primul război mondial**, în **Ibidem**, p. 246-265; Cf. Constantin I. Stan, **Generalul Henri M. Berthelot și armatele aliate de la Dunăre (1918-1919)**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 251-257; Eugenia Crișan, **Un general francez, proprietar în Țara Hațegului**, în *Arhivele Prahovei*, Ploiești, Nr. 4, 1999, p. 143-144; Constantin Dobrescu, **Generalul Berthelot – membru de onoare al societății „Progresul silvic"**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 262; Virgiliu Z. Teodorescu, **Simboluri ale cinstirii dedicate generalului Henri Mathias Berthelot**, în *Anuar*, Ploiești, IX, 1997, p. 258-261; Ion Ionescu, **Armata română în războiul de întregire. Disfuncționalități conceptuale între ofițerii de comandament români și ai Misiunii Militare Franceze asupra metodelor și practicii ducerii războiului pe frontul din Carpații Meridionali**, în *Anuarul Muzeului Marinei Române*, Constanța, 1998, p. 24-30.

[37] Cf. Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, **Generalul Berthelot și România în documentele vremii**, în *Citadela*, Ceraşu, Prahova, Nr. 1, Octombrie 1996, p. 87-101; Valeriu Florin Dobrinescu, Gh. Nicolescu, **Documente militare românești despre începuturile activității „Misiunii**

www.cimec.ro

pitulative[38]. În 1997, a apărut un volum în care au fost tipărite şi trei colaborări care au revenit asupra lui Berthelot şi a Misiunii sale, precum şi un album intitulat **Berthelot şi România**[39]. În sfârşit, în acelaşi an a fost publicată versiunea românească a jurnalului lui Berthelot, o întreprindere editorială indispensabilă viitorului biograf român al generalului, precum şi un articol referitor la contribuţia Misiunii militare franceze la reorganizarea armatei române[40].

Nu am intenţionat să creionăm o schiţă bibliografică exhaustivă, întrucât demersul nostru nu reclamă o asemenea tratare. Am consemnat doar cele mai cunoscute încercări istoriografice care îl privesc direct pe Berthelot sau Misiunea militară franceză din România. Prima observaţie care se impune este aceea că nici în România nu s-a publicat, deci nu s-a scris, o biografie a generalului. El este numai aparent cunoscut, spre deosebire de Franţa, unde nu că e uitat, ci nu a fost atât de important pentru a i se consacra studii speciale şi, eventual, o biografie. Pentru România, Primul Război Mondial a fost un eveniment crucial. Întrucât Berthelot s-a aflat, în 1916-1918, alături de românii care încercau să realizeze statul naţiune, el şi-a dobândit, atunci, o popularitate rară, continuând a rămâne în memoria lor ca unul care i-a ajutat în circumstanţe decisive. Pentru faptele sale, a fost decorat, declarat cetăţean de onoare, împroprietărit, sărbătorit, cooptat în fel de fel de instituţii şi asociaţii, învestit cu demnitatea de membru de onoare al Academiei Române, iar o localitate din Transilvania i-a purtat, pentru un timp, numele[41]. Toate aceste semne de recunoştinţă au fost determinate, aşa cum am mai arătat, de ipostaza sa şef al Misiunii

---

Berthelot" şi relaţiile sale cu Stavka, în *Revista de istorie militară*, Nr. 6, 1996, p. 23-25.

[38] Cf. Gheorghe I. Florescu, **Misiunea militară franceză din România (1916-1918)**, în Colonel Georges Dumon, **op.cit.**, p. I-XXV. Vezi şi *Anuar*, Ploieşti, IX, 1997, p. 241-249; idem, **Generalul Henri Mathias Berthelot şi România, 1916-1918**; Dorina N. Rusu, **Berthelot, Henri M.**, în **Membrii Academiei Române. 1866-1996. Mic Dicţionar**, Iaşi, Fundaţia Academică „Petre Andrei", Editura A92, 1996, p. 42-43.

[39] Dumitru Preda, **Le général Berthelot et la réorganisation de l'armée roumaine**, în George Cipăianu, Vasile Vesa, editeurs, **op.cit.**, p. 51-62; Valeriu Florin Dobrinescu, Gheorghe Nicolescu, **Présence de la Mission Berthelot dans les documents militaires roumaines**, în **Ibidem**, p. 63-68; Vasile Vesa, **Les rapports entre les généraux Henri Mathias Berthelot et Louis Franchet d'Esperey, durant l'hiver 1918-1918**, în **Ibidem**, p. 163-171; Dumitru Preda (coordonator), Neculai Moghior, Tiberiu Velter, **Berthelot şi Romania/Berthelot et la Roumanie. Album**, Traducere Ileana Vulpescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1997.

[40] General Henri Berthelot, **Jurnal şi corespondenţă, 1916-1919**; Petre Otu, **Reorganizarea armatei române şi Misiunea Militară franceză**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 2, 1997, p. 20-27. În 1999, Constantin Raicu a publicat **Testamentul generalului Berthelot**, în *Revista de istorie militară*, Nr. 3, 1999, p. 16-19. În 1998, Dumitru Preda a publicat articolul: **Generalul Henri Mathias Berthelot, un susţinător consecvent al Unirii românilor din 1918**, în *Academica*, Bucureşti, Nrs. 1-2, p. 47-48.

[41] Cf. Gheorghe I. Florescu, **Generalul Henri Mathias Berthelot şi România, 1916-1918**, p. 11-16. În decembrie 2000, comuna hunedoreană în care a fost împroprietărit Berthelot a decis a se numi General Berthelot (Cf. Lucian Stanciu, **Comuna Unirea se numeşte acum Generalul Berthelot**, în *Evenimentul zilei*, Bucureşti, 13 decembrie 2000, p. 4).

www.cimec.ro

militare franceze. De fapt, o biografie Berthelot nu se justifică, în cazul României, ca fiind numaidecât necesară. Dacă s-ar publica toate documentele care privesc Misiunea pe care a condus-o în 1916-1918, acest capitol ar putea fi considerat încheiat.

*

* *

Despre Henri M. Berthelot s-au avansat, în diverse ocazii, numai cuvinte frumoase şi flatante. Omagiindu-l, Parlamentul României recunoştea, în clipa dispariției generalului, prin vocea preşedintelui Camerei Deputaților, că "de la un capăt la altul al țării, toți fiii ei plâng cu pietate această ireparabilă pierdere, căci nu e locuitor al țării româneşti în mintea căruia să nu se fi întipărit adânc imaginea scumpă a marelui dispărut, nu e unul care să nu ştie rolul covârşitor pe care el l-a jucat în tragica luptă pentru dezrobirea şi întregirea neamului nostru"[42]. I.G. Duca, la rândul său, evidenția că, sosit în România, în toamna anului 1916, „şeful misiunii militare franceze a luat pe acele vremuri, repede, înfățişarea unui adevărat simbol, simbolul fraternității franceze-române"[43]. N. Iorga, după ce scrisese de mai multe ori despre cel omagiat, conchidea că „Berthelot a fost, pentru națiunea românească, întruparea însăşi a luptei sale pentru drept şi prin credința lui nezguduită a devenit ctitor al acestei țări, un ctitor pe care, din generație în generație, îl vor pomeni cu recunoştință toți cei care vor trăi între granițele întregite pentru totdeauna ale patriei noastre"[44]. Un general, Ştefan Holban, s-a alăturat şi el celor care îl celebrau pe acela abia dispărut, recunoscând că „l-am iubit, mai întâi, pentru că era francez; l-am iubit pentru distinsa lui personalitate şi sufletul său ales; l-am iubit pentru că ne-a adus o licărire de speranță într-un viitor mai bun, tocmai în clipele cele mai tragice ale epopeei noastre naționale"[45].

Toți cei care s-au referit vreodată la generalul Berthelot au avut numai cuvinte frumoase la adresa lui. Regele Ferdinand, de pildă, îl numea „Berthelot al nostru, căci el e şi al nostru, prin calitatea sa de cetățean român şi prin prietenia ce n-a încetat a dovedi țării noastre"[46]. Un ofițer român remarca, în 1931, că „dintre toți marii comandanți ai oştirilor aliate, Generalul Berthelot răsare în fruntea tuturor" şi că el „ne-a cunoscut, ne-a apreciat şi ne-a iubit"[47]. Altcineva considera că "el a servit țara noastră şi a ajutat neamul nostru, după cum şi-ar fi servit propria sa patrie. El era părintele legendar al refacerii noastre, supranumit de poporul nostru «taica Bertălău»". Pentru „opera" sa, „poporul nostru îi va rămâne veşnic recunoscător, iar amintirea Generalului Berthelot va fi pentru generațiile de mâine cel mai expresiv simbol al înfrățirii între aceste două popoare"[48]. Generalul Constantin Găvănescul îl

[42] Dezbaterile Adunării Deputaților, şedința din 3 februarie 1931, p. 720.
[43] **Ibidem**, p. 722.
[44] **Ibidem**.
[45] **Ibidem**, p. 723.
[46] Contele de Saint-Aulaire, **Cuvinte franco-române. Cuvântări şi articole adunate şi publicate de un comitet**, Bucureşti, 1930, p. 32.
[47] Maior D. Cantea, **op.cit.**, p. 266, 271.
[48] Aurel Cosma-Junior, **op.cit.**, p. 8, 22.

www.cimec.ro

caracteriza pe Berthelot, în 1918, ca fiind „unul din cei mai distinşi generali ai Franţei”[49].

Aceste consideraţii nu exclud, desigur, o tentă convenţională, care trebuie avută în vedere pentru a nu aluneca pe panta exagerărilor. Altfel s-ar crede că Berthelot a fost un erou medieval, care a salvat România, în anii 1916-1918, de pericolul ocupaţiei străine şi de aceea toţi românii l-au iubit şi i-au plâns, în 1931, dispariţia. Citind aprecierile formulate de-a lungul anilor, cineva ar putea pretinde că el a iubit România mai mult decât Franţa şi că a fost unul dintre cei mai mari generali ai ţării sale. Conaţionalii săi nu-l consideră aşa. De fapt el nici nu a fost, vreodată, avut în vedere într-o asemenea perspectivă. Apoi, Berthelot a iubit România după încheierea Primului Război Mondial, pentru tot ceea ce această ţară a făcut pentru el. Dar, în anii războiului, atunci când a condus acea Misiune militară atât de discutată – importantă pentru România, dar necunoscută în Franţa –, el s-a comportat, în permanenţă, aşa cum era şi de aşteptat, ca un francez. Niciodată nu şi-a judecat prezenţa în România ca un român, punând deci interesele româneşti înaintea celor franţuzeşti. Cu aceste afirmaţii, nu intenţionăm să-i reproşăm ceva. Dimpotrivă, dragostea sa pentru România, atâta cât a fost, nu-i poate fi pusă la îndoială pentru că nu a uitat nici o clipă că era francez.

*

* *

În momentul în care Parisul l-a desemnat pe Henri M. Berthelot să conducă o misiune militară în România, generalul nu ştia nimic sau aproape nimic despre ţara în care urma să ajungă foarte curând. Nici românii nu ştiau nimic despre el. Dar, confruntaţi cu dificultăţi uriaşe, ei nu se mai întrebau cine este, aşteptându-l ca pe un salvator. „Singura speranţă a Marelui Cartier era, îşi va aminti Constantin Argetoianu, sosirea generalului Berthelot şi a Misiunii franceze”[50]. Ion I.C. Brătianu, dezamăgit de eşecul operaţiei de la Flămânda, a ajuns să accepte schimbarea generalului Dumitru Iliescu, înclinând către generalul Constantin Prezan, în defavoarea generalului Alexandru Averescu. Pentru a decide, însă, a considerat că era bine să-l aştepte pe Berthelot, de al cărui sfat avea nevoie[51]. Poate acesta a fost momentul în care Averescu a început să-l vadă pe Berthelot ca pe un virtual adversar al său. Şi nu numai el a reacţionat aşa. „Aducerea generalului Berthelot, nota Radu R. Rosetti, nu a plăcut lui Iliescu, care ar fi dorit ca şeful Misiunii franceze să fie camaradul său de şcoală, colonelul M<aurice> Després, pentru a doua oară ataşat militar la Bucureşti”[52]. Oricum, primul ministru român l-a întâmpinat pe Berthelot, aşa cum va relata Saint-Aulaire, cu

[49] Generalul C. Găvănescul, **Epopeea română. Războiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916-aprilie 1918)**, Iaşi, 1918, p. 62.

[50] Constantin Argetoianu, **Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri,** Volumul al III-lea, partea a V-a **(1916-1917)**, Ediţie şi indice adnotat de Stelian Neagoe, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 58.

[51] I.G. Duca, **Amintiri politice**, Vol. II, München, Ion Dumitru-Verlag, 1981, p. 39.

[52] General Radu R. Rosetti, **Mărturisiri (1914-1919)**, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Maria Georgescu, Bucureşti, Editura Modelism, 1997, p. 132.

www.cimec.ro

urarea: „Soyez le bienvenu, mon général. Je salue en vue, si vous le voulez bien, le chef d'état-major général des armées roumaines", propunere repetată apoi de Regele Ferdinand, într-o formă mai insistentă[53]. Suveranul român se va arăta încrezător că „le général Berthelot exercera sur l'armée roumaine, sans le mot, une sorte de dictature de la compétence, du sang-froid, de l'optimisme, du sourire, et un peu de la gastronomie"[54]. N. Iorga, de asemenea, va opina că „Franța alesese bine trimețându-ni, din nenorocire prea târziu, împreună cu un grup de ofițeri cari ştiau ce înseamnă, nu războiul ca pe vremea lui Carol I, ci teribilul război modern, pe generalul Berthelot"[55]. Ministrul plenipotențiar al Franței în România se arăta încântat de perspectiva sosirii lui Berthelot, întrucât, scria el, era „impossible de faire un meilleur choix pour une telle mission dans une telle situation"[56]. I.G. Duca, însă, fără a reproșa ceva numirii făcute de Quai d'Orsay, gândea ca şi N. Iorga, mărturisind că alegerea lui Joffre era bună, dar că „din nenorocire, misiunea lui nu a putut fi la Bucureşti decât la începutul lui Octombrie şi până atunci multe s-au întâmplat"[57].

Aşadar, generalul Berthelot era aşteptat de oficialitățile române cu speranța că va ajuta la ameliorarea situației tragice în care ajunsese România la atât de puțin timp după intrarea în război. Berthelot, la rândul său, după ce a fost surprins, la început, de o asemenea numire, a ajuns destul de repede îngrijorat de ceea ce îl aştepta. În primul rând, nu ştia exact ce urma să facă. „Ma mission est extraordinaire et ma situation, vis-à-vis du commandement russe, comme auprès du gouvernement roumain, n'a rien de précis. Elle sera celle que je ferai!"[58], îşi încheia el prima notație jurnalieră. Abia plecat din Paris, nişte studenți români care se întorceau în țară pentru a se înrola în armata aflată pe front l-au informat că va întâlni „en Roumanie un grand général qui gagnera certainement des victoires, car il a déjà gagné la guerre contre les Bulgares il y a trois ans: «Averesco»"[59]. Un asemenea avertisment putea trece neobservat sau putea fi luat drept o formă de manifestare a orgoliului tineresc. Însă Berthelot nu a reacționat aşa, ci a ținut să consemneze remarca în jurnalul său. Nu-i exclus ca acel nevinovat „incident" să fi reprezentat, pentru el, care venea în România în ipostaza de „consultant", o luare-aminte care se va transforma, pe nesimțite, într-o permanentă adversitate față de Averescu[60].

---

[53] Comte de Saint-Aulaire, **Confession d'un vieux diplomate**, Paris, Flammarion, Éditeur, 1953, p. 347.

[54] **Ibidem**, p. 348.

[55] N. Iorga, **O viață de om aşa cum a fost**, Ediție îngrijită de Valeriu şi Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 492-493.

[56] Comte de Saint-Aulaire, **op.cit.**, p. 346.

[57] I.G. Duca, **op.cit.**, p. 28.

[58] **General Henri Berthelot and Romania. Mémoires et Correspondance, 1916-1919** (în continuare vom cita prescurtat: **Mémoires**), p. 3.

[59] **Ibidem**. Averescu a participat, ca şef al Marelui Stat Major, la campania din 1913, în cadrul celui de al doilea război balcanic.

[60] Despre raporturile Berthelot – Averescu vezi Eftimie Ardeleanu şi Adrian Pandea, **Studiu introductiv**, în Mareşal Alexandru Averescu, **Notițe zilnice din război**, Volumul 1, **1914-1916 (Neu-**

www.cimec.ro

Ajuns în România, Berthelot va fi foarte atent la comportamentul celor din jur şi deosebit de susceptibil faţă de orice apreciere care privea ţara sa ori vreun conaţional. La 16 octombrie 1916, abia sosit la Periş, el a fost oarecum surprins de acuzaţiile indirecte proferate la adresa Franţei. „Le premier ministre, M. Bratiano, ne cache pas sa déception, et il incrimine nettement le général Sarrail de n'avoir rien fait pour appuyer l'entrée en guerre de la Roumanie, alors qu'une offensive sérieuse en Macédoine avait été promise. Il m'est difficile de rétorquer ces arguments; je ne suis pas au courant des tractations et des promesses, mais il me semble que les plaintes sont exagérées. Je me borne à dire que la guerre demande des sacrifices et qu'il ne faut pas s'attendre à gagner des victoires facilement"[61]. Străin de realităţile româneşti, Berthelot s-a văzut pus în situaţia de a accepta eventualele observaţii, fără a replica, ci căutând, pentru început, explicaţii de circumstanţă. După două zile petrecute în România, concluzia sa era că "On semble céder partout sur le front. Il faut arrêter partout l'idée de retraite: défendre avec acharnement à la frontière même, le sol national. Cela donnera le temps de voir et d'établir en connaissance de cause un plan d'opérations!"[62]. Aşadar, fără a avea un proiect care să privească situaţia concretă din România, intenţia lui era aceea de a resuscita dorinţa acestei naţii de a rezista inamicului, indiferent de dificultăţi. România nu putea ajuta Franţa decât păstrând pe acest front armatele Puterilor Centrale, pentru a le ţine astfel departe de orice câmp de luptă unde se aflau trupe franceze. Cu această intenţie a venit Berthelot în România şi tot ceea ce a făcut până la întoarcerea acasă a fost subordonat aceluiaşi gând. În ziua în care Berthelot consemna observaţiile de mai sus, Radu R. Rosetti, care se bucura de „aprecierea generalului Berthelot"[63], aşa cum singur nota, însemna în jurnalul său că şeful Misiunii franceze „ne-a fost un leal colaborator, fără a înceta de a avea mai ales la inimă cauza ţării sale. Cine ar putea să-i facă o vină din această pricină?"[64]. Totuşi, o atare recunoaştere era precedată de o observaţie împărtăşită de mulţi conaţionali. „Ca român, se confesa el, nu am fost măgulit de nevoia ca străinii să ne îndrume mersul lucrurilor"[65]. Din această cauză, între membrii Misiunii şi populaţia locală, îndeosebi cea aflată pe front, s-a instalat, mai ales la început, o stare de încordare, susceptibilă a întârzia colaborarea sperată. A fost nevoie de un timp pentru ca românii să-şi înfrângă complexele şi neîncrederea, iar francezii să înveţe a-şi masca orgoliile. „Un alt temei de neînţelegeri, remarca Rosetti, uşoare e adevărat, dar totuşi neînţelegeri, venea de la faptul că au fost câţiva ofiţeri francezi, puţin numeroşi e adevărat, care au fost lipsiţi de tact. Ei păreau a ne considera ca nişte coloniali, poate nu ca negrii, dar ca algerienii, marocanii şi indochinezii"[66]. Reacţiile

tralitatea), Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimie Ardeleanu şi Adrian Pandea, Bucureşti, Editura militară, 1992, p. XXVII-XXX. Se poate consulta şi **Misiunea militară franceză**, în Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, Volumul 2, **1916-1918 (Războiul nostru)**, p. 269-312.

[61] **Mémoires**, p. 8.

[62] **Ibidem**.

[63] General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 104.

[64] **Ibidem**, p. 135.

[65] **Ibidem**, p. 134.

[66] **Ibidem**, p. 133-134.

www.cimec.ro

românilor erau uneori exagerate, cu atât mai mult cu cât ei îl priveau pe Berthelot, așa cum el însuși recunoștea, „comme un sauveur", care, în loc de a se comporta ca atare, gândea că „Enfin j'espère que je puorrai rendre des services ici"[67]. Or, cu o asemenea atitudine, Berthelot era departe de a convinge pe cineva că el era „salvatorul" așteptat.

Presupusa și mereu invocata colaborare româno-franceză era grevată, încă de la început chiar, de raporturile stabilite între Berthelot și unele dintre oficialitățile politice și militare românești. Așa cum remarca Argetoianu, „misiunea franceză, cu generalul Berthelot în cap, nu-l iubea"[68] pe Ion I.C. Brătianu, adică tocmai pe acela care conducea guvernul român. Un asemenea comportament era de neconceput pentru cineva care pretindea că rațiunea – singura de fapt – a prezenței sale în această țară era aceea de a ajuta. Parisul nu-l trimisese pe Berthelot într-o țară pe care o îndemnase atât de mult să renunțe la statutul de neutralitate pentru a supraveghea viața politică și a decide ierarhiile militare. Implicându-se în chestiuni care nu-l priveau, Berthelot își depășea cu mult atribuțiile, provocând și întreținând situații conflictuale, ale căror consecințe se repercutau, bineînțeles, și asupra participării României la război. El era, în ultimă instanță, un ofițer experimentat, dar nu unul din elita militară franceză, la care nu ar fi renunțat, cu atâta ușurință, Quai d'Orsay-ul. Dar, odată ajuns în România, nu a rezistat tentației de a-și subordona, pe cât posibil, factorii de decizie politici și militari. Diplomatul Saint-Aulaire comunica de altfel Statului Major al armatei franceze, la scurt timp după sosirea în România a lui Berthelot, că el se impusese în raporturile cu comandamentul român, iar Regele adopta, fără discuție, propunerile lui[69]. La 22 noiembrie 1916, Alexandru Marghiloman reținea în notele sale zilnice următoarea constatare: „Et tout semble peu à peu passer aux mains de Berthelot"[70]. Indiferent de orientarea sa politică, deci de atitudinea față de Franța, o asemenea reflecție nu poate fi trecută cu vederea.

Cel mai cunoscut caz de adversitate reciprocă a fost acela care a existat între Berthelot și generalul Alexandru Averescu, comandantul unei armate române aflate pe front. Cu doi ani mai în vârstă decât Berthelot, Averescu părea că se născuse pentru a fi militar. Își desăvârșise studiile în Italia, funcționase în diplomație, avansând în ritmul specific armatei și fiind chiar ministru de Război, în anii 1907-1909. A fost profesor, publicând diferite lucrări de specialitate, a îndeplinit unele misiuni speciale în străinătate, ajungând șef al Statului Major și unul dintre favoriții Regelui Carol I. Era un om cu multă personalitate, sever, bun organizator și încrezător în sine. Din punct de vedere militar, el era superior lui Berthelot, vorbea câteva limbi străine și era conștient de valoarea lui. Orgolios și răsfățat, nu a agreat ideea ca reorganizarea armatei române, după insuccesele de început, să-i fie încredințată unui străin, indiferent cine ar fi fost

[67] **Mémoires**, p. 9.
[68] Constantin Argetoianu, **op.cit.**, p. 170.
[69] **Documente**, p. 104. Vezi și General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 152.
[70] Alexandru Marhiloman, **Note Politice**, Vol. II, *1916-1917*, București, 1927, p. 288. Vezi și A.A. Mosslov, **Misiunea mea în România. Curtea Imperială a Rusiei și Curtea Regală a României în timpul războiului (Memorii)**, Ediție pregătită pentru tipar, prefațată și adnotată de Marin C. Stănescu, București, Casa de editură Silex, 1997, p. 55.

www.cimec.ro

acela. Aşadar, nu era, aprioric, împotriva lui Berthelot, considerându-l un adversar al său, dar nu-i surâdea perspectiva ca între el şi Rege sau altcineva să se interpună un necunoscut, care putea deregla o ierarhie situaţională, bazată pe influenţe personale, interese particulare sau de grup etc. În sfârşit, prezumţios cum era, nu putea accepta circumstanţa ca faptele sale să fie discutate, eventual, de o persoană care se pretindea neutră. În momentul sosirii generalului Berthelot în România, "singurul şef ascultat" era Averescu, "comandantul singurei armate rămase în picioare", aşa cum scria Argetoianu. Dar Misiunea franceză a ajuns destul de repede să-i fie împotrivă, "fiindcă se temea de eventualitatea unui guvern Averescu, despre care se şoptea şi cu care nu s-ar fi înţeles deloc"[71]. Averescu, la rândul său, "refuzase pentru refacere concursul Misiunii franceze, declarase că ofiţerii români erau tot aşa de bine în stare ca cei francezi să reorganizeze şi să completeze unităţile, nu primise decât câţiva tehnicieni însărcinaţi să arate specialiştilor noştri mânuirea armelor noi şi repeta cui vrea să audă că generalul Berthelot era un cât se poate de mediocru ofiţer de stat-major! Multă vreme, remarca Argetoianu, nici nu voise să ia contact cu dânsul şi a trebuit să vie Berthelot la comandamentul generalului român să-i facă cunoştinţă, *pentru aparenţele unei colaborări care n-a existat în realitate până la sfârşitul războiului*"[72]. Prima întâlnire între Berthelot şi Averescu s-a consumat la 20 octombrie 1916, la iniţiativa primului, cum era şi firesc, care recunoştea că "je tiens à voir". Contrariat de conţinutul rapoartelor provenite de la Averescu, generalul francez recunoştea că "Je voudrais savoir de lui exactement ce qu'il en est, et quels sont ses projets". Comentând întrevederea, Berthelot nota: "Abord très froid et peu sympathique, regard faux que cherche à esquiver les yeux de son interlocuteur. Que peut bien être cet homme?"[73]. Punându-şi această întrebare, Berthelot părea a fi mai interesat de eventualele defecte ale generalului român – pasibile a justifica o atitudine anume –, decât de o colaborare firească. La rândul său, Averescu, discutând vizita, scria că "nu ştiu dacă a fost simplă politeţă sau sinceritate, dar a împărtăşit în totul, absolut în totul, vederile mele"[74]. Se pare că dincolo de suspiciunea reciprocă, Berthelot era destul de abil pentru a-şi masca adevăratele intenţii. Patru zile mai târziu, bucuros parcă de a-l acuza din nou, generalul francez, după ce se arăta nemulţumit că Averescu nu era înlocuit, aducea în discuţie "la valeur morale du personnage"[75]. "Personajul", iritat de o nouă vizită, se întreba "ce situaţiune are el în armată?" şi cum s-a putut accepta ca membrii Misiunii franceze să-i controleze pe comandanţii români[76]? După o altă întrevedere, care a avut loc la 2 noiembrie 1916, Averescu se confesa jurnalului său notând: "care este rostul acestei vizite, nu pot să înţeleg". Respingând sfaturile interlocutorului său, generalul român conchidea că acela care "a avut ideea cu aducerea francezilor, nu cred că a făcut ceva bun. Eu înţeleg şi umilinţa, dar cu folos real. În cazul acesta ne-am umilit şi nici nu văd,

[71] Constantin Argetoianu, **op.cit.**, p. 170.
[72] **Ibidem**, p. 181.
[73] **Mémoires**, p. 11.
[74] Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 49.
[75] **Mémoires**, p. 12.
[76] Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 63.

www.cimec.ro

nici nu prevăd compensațiunea"[77]. Berthelot, în schimb, nota că "Ce général a une singulière conception de l'organisation, qui consiste à désorganiser les unités qu'on lui envoie!"[78]. Peste nouă zile, adăuga: "Esprit étroit, susceptible, indiscipliné, vrai type de général politicien. La compagne de 1913 l'a mis sur le pavoi: pensez donc! gagner une guerre sans tirer un coup de fusil! Je crains fort que cette guerre, contre un ennemi déjà vaincu, n'ait été une mauvaise école pour l'armée roumaine, en laissant méconnaitre la nécessité de la bataille et affaiblir l'idée de sacrifice!"[79]. Dacă, mai înainte, acuzațiile proferate la adresa generalului român aveau în vedere calitatea lui de om al armelor, de această dată ele luaseră forma unor calomnii insidioase, inacceptabile pentru cineva sosit în România cu mai puțin de o lună în urmă. Mai mult decât atât, această surescitare amenința să se transforme într-o regretabilă atitudine antiromânească. Pornirea sa împotriva comandantului Armatei a II-a ajunsese atât de departe încât, în aceeași zi, întâlnindu-l pe Ion I.C. Brătianu, îi mărturisea că "Cet homme (Averescu – n. ns.) est un danger pour la Roumanie"[80]. Din păcate, controversa a continuat, luând la un moment dat forme neîngăduite de colaborarea reclamată de o situație foarte gravă. Profund descurajat de rezultatele ofensivei sugerate de Berthelot, Averescu a ajuns să admită, în sfârșit, că "suferim soarta pe care o meritäm!", adăugând: "trebuie să recunosc fără înconjur, că sunt și eu vinovat"[81]. La două zile după această mărturisire, care îi făcea cinste, deși venea prea târziu, Averescu, chestionat fiind de Mihail Cantacuzino, îi declara că "Berthelot, atât cât am putut să-l cunosc, nu-mi inspiră mare încredere. Va fi fost un foarte bun comandant de corp de armată, ca executor în subordine. Nu am până acum impresiunea că este dotat și cu darul de a scruta viitorul strategic, pentru a se ridica la nivelul comandamentului de armate"[82]. Eșecul operațiunii gândite de Berthelot îi dădea dreptate generalului român. Afirmațiile sale nu se refereau decât la calitățile militare ale "preopinentului" său, păstrând, în rest, un ton cumpătat și o atitudine civilizată.

Cei doi generali nu erau văzuți la fel de soldatul de rând și de diferite personalități ale vremii. Averescu, foarte popular, era privit de soldați ca singurul comandant capabil de fapte eroice. Era înalt, slab, vorbea puțin și impunea respect. Berthelot, în schimb, "era un om vesel, rotund la trup și plin de optimism înviorător. Îmi plăcu, scria Regina Maria, din prima zi, dar văzui îndată că va avea mult de învățat până să cunoască pe români și adevărata stare de lucruri de la noi"[83]. Prințul Carol a fost impresionat de întâlnirea cu șeful Misiunii franceze, "un om deosebit, înalt, gras, un colos, […] care trezește admirație, este extraordinar de calm și inspiră

[77] **Ibidem**, p. 70. Vezi și General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 145.
[78] **Mémoires**, p. 15.
[79] **Ibidem**, p. 18.
[80] **Ibidem**.
[81] Mareșal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 86, 87.
[82] **Ibidem**, p. 88.
[83] Maria, Regina României, **Povestea vieții mele**, Volumul III, Traducere din limba engleză de Mărgărita Miller-Verghi, Ediție îngrijită și note de Ioana Cracă, București, Editura Eminescu, 1991, p. 84.

www.cimec.ro

foarte multă încredere şi numai auzindu-l vorbind"[84]. N. Iorga considera că "pe lângă ruşii dispuşi a-şi mânca seminţele pe marginea şoselei, dincolo de care ai noştri mâncau pământul, întâia dovadă de interes a Aliaţilor ni sosi în persoana simpaticului, optimistului general frances Berthelot, a cărui înfăţişare singură, reunind ce are mai sănătos şi voios burghesia franceză, era în stare să ridice sufletul"[85]. Pentru Constantin Argetoianu, "generalul Burtalău al nostru" "nu *vorbea* niciodată, ci *cânta* sau modula cel puţin sunetele". Era "deschis", "jovial şi optimist", "ne iubea sincer şi judeca situaţia noastră*, nu din punct de vedere francez, ci din cel românesc*"[86]. Această din urmă observaţie era determinată de o efuziune de moment, surprinzătoare pentru cineva înclinat să nege şi să persifleze eventualele calităţi sau sentimente ale cuiva. În sfârşit, Radu R. Rosetti, un apropiat al generalului, consemna în notele sale zilnice, la 16 octombrie 1916, că "vine la cartier generalul H.M. Berthelot, impunător prin volumul său", "devenit de atunci o figură legendară la noi. Ca fizic, o namilă de om, atât de înalt încât nu se băga de seamă cât de gros era şi atât de gros încât înălţimea sa părea mai mică decât era în realitate. În proporţie cu talie sa era şi pofta sa de mâncare, neegalată, după cunoştinţa mea, decât de acele ale generalului Traian Moşoiu şi intendentului căpitan V. Cuzen. Un cap mare rotund cu ochi albaştri şi un mic barbişon completau înfăţişarea sa. Atât mâinele cât şi labele picioarelor erau foarte mari. Fiul unui jandarm, nu-i era ruşine de originea sa modestă şi avea în firea sa multe trăsături caracteristice ale ţăranului în general şi ale celui din Burgundia în special. Era înzestrat cu o memorie fenomenală şi cu o judecată rece. Muncitor, era de o meticulozitate deosebită şi cerea preciziune în toate. Nu se lăsa niciodată deznădăjduit, fondul caracterului său fiind un constant şi sănătos optimism"[87]. Aşa era văzut Berthelot de români, în notaţii care nu pot fi acuzate de răutate sau intenţii denigratoare. Aluziile sau trimiterile directe la dimensiunile sale fizice se încheiau de fiecare dată cu o apreciere de simpatie pentru însuşirile lui.

Deşi era înconjurat din toate părţile de o afecţiune netrucată, Berthelot ajunsese ca după o săptămână de la intrarea în Bucureşti să afirme că "j'aimerais certes mieux commander mon corps d'armée sur la Somme". "Les Roumains sont vraiment dans une triste situation", scria el, "ils n'étaient nullement préparés à la guerre, et leur indolence naturelle fait que les semaines après leur entrée en action, ils n'y sont encore pas". Dar, adăuga el, "certes, leur soldat paraît bon, ou tout au moins endurci; mais leur commandement est d'une faiblesse extraordinaire"[88]. Fără a şti ce gândea generalul francez despre români şi despre prezenţa lui printre aceştia, Regina Maria continua să-l considere "omul care trebuie să ne ajute şi să mântuie ţara noastră",

[84] Carol II, **Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice**, Vol. I **(1904-1939)**, Ediţie de Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion, Bucureşti, Editura Silex, 1995, p. 29.
[85] N. Iorga, **Supt trei regi***,* Bucureşti, 1932, p. 232; idem, **O viaţă de om aşa cum a fost**, p. 493.
[86] Constantin Argetoianu, **Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri**, Volumul al IV-lea, Partea a V-a *(1917-1918)*, Ediţie şi indice adnotat de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 61, 148.
[87] General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 132, 134.
[88] **Mémoires**, p. 12-13.

www.cimec.ro

întrucât "el are mai multă experiență decât noi" și de aceea "trebuie să ascultăm de el"[89]. Dar nu toți românii gândeau la fel. Duiliu Zamfirescu, bunăoară, deprimat de "bătălia de la București", pe care o preconizase Berthelot, scria că "el (Berthelot – n.ns.) avea un singur lucru cu adevărat bun: pieptul soldaților noștri. Dar – adăuga fostul diplomat – a-ți scoate pieptul înainte, când inamicul te bombardează de la o depărtare la care tu nu ajungi, nu mai este bravură, ci sacrificiu nefolositor"[90]. La 25 noiembrie 1916, Berthelot se vedea pus în situația de a nota în jurnalul său că "On se plaint du peu d'activité de nos aviateurs. Je demande au général Joffre un autre chef, pour mettre à leur tête, que celui primitivement envoyé"[91]. Iată, deci, că nu numai românii puteau fi învinuiți pentru inactivitatea lor. Trei zile mai târziu, însă, revenea la obișnuitele lamentații, întrucât, după nereușita "bătălie a Bucureștilor", încheiată cu o retragere dezordonată, "On ne sait malheureusement pas quel fonds faire sur des troupes aussi inconsistentes. Un jour elles se battent bien, et le lendemain, c'est la panique, on ne sait pourquoi"[92]. După atâtea motive de nemulțumire, recunoștea că "Dans tout ce pays de Roumanie, nous sommes presque dans un coin de France car on parle le français assez courament. Il n'est pas une petite ville ou l'on ne trouve quelqu'un qui vous comprenne et qui vous réponde. […] Enfin, ils sont très bavards et il est difficile de leur faire garder un secret. A part cela tout à fait charmants. Nous sommes admirablement accueillis partout et je n'ai pour mon compte qu'à me louer de la manière dont nous sommes traités"[93]. Dacă ar fi fost numai atât și tot avea o motivație pentru a-și justifica prezența în această țară uitată de Europa și chiar de Franța.

Iarna 1916-1917 a fost, așa cum se știe, un anotimp deosebit de dificil pentru beligeranța României. Retragerea în Moldova, izolarea, dezorganizarea armatei, lipsa oricărei perspective au contribuit la instalarea unei atmosfere de neîncredere generală. Totul părea pierdut și nu se aștepta altceva decât sfârșitul iminent al unui vis prea frumos. Familiarizat oarecum cu realitățile românești, Berthelot îi scria cumnatei sale că "La situation est en effet de plus en plus difficile, et je ne sais ce qui restera de la Roumanie si les Russes ne viennent pas promptement à son aide"[94]. "Ici, il est impossible de compter sur quoi que ce soit", observa el, deoarece "Ce qui est le plus extraordinaire, c'est la mentalité des gens ici. Personne ne cherche à réagir. Tout le monde est affalé. Les officiers roumains sont les premiers a donner le mauvais exemple. Les gens en place pensent surtout à leurs propres intérêts et pas du tout à ceux de leur pays. Vous ne sauriez croire la veulerie qui régne partout!"[95]. În ziua în care erau consemnate aceste gânduri, Radu R. Rosetti menționa "noi incidente între

[89] Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 86.
[90] Duiliu Zamfirescu, **Opere**, VI, Partea a II-a, Ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, **Publicistică și memorialistică (1917-1921)**, București, Editura Minerva, 1987, p. 224.
[91] **Mémoires**, p. 21.
[92] **Ibidem**, p. 22.
[93] **Ibidem**, p. 23.
[94] **Ibidem**, p. 28.
[95] **Ibidem**.

www.cimec.ro

membri ai Misiunii militare franceze şi ofiţeri de-ai noştri. Vinovaţi de astă dată sunt colonelul Pétain şi căpitanul Pincemain, care pierd noţiunea rostului lor aci şi se exprimă despre armata noastră în termeni nepermişi"[96]. Manifestările de genul acesta nu erau întâmplătoare, iar consecinţele lor se repercutau, bineînţeles, şi asupra raporturilor generalului francez cu ţara pe care pretindea că încerca să o ajute. De altfel, chiar şi el nutrea aceleaşi sentimente faţă de români. La 10 decembrie 1916, deci la o zi după ce Rosetti se văzuse obligat să recunoască "incidentele" amintite, Berthelot îi scria din nou cumnatei sale, relatându-i că "C'est d'autant plus agréable, que la figuration des Roumains m'est pénible de plus en plus. On ne trouve ici personne qui soit vraiment digne de commander; ce sont des gens sans caractère dans les quels il est bien difficile d'avoir confiance". "Quant aux Russes, continua el, ils ont une force d'inertie incommensurable. Au fond, dans cette tempête, on constate partout que s'il n'y avait la France toute l'Europe serait boche depuis longtemps. Et ce sera pour moi un sensible plaisir le jour où je prendrai le chemin du retour"[97]. Prin urmare, experienţa sa românească devenise un supliciu, gândindu-se doar la întoarcerea acasă. Dacă România era o ţară unde nimic nu era normal, Franţa, în schimb, îi apărea ca unica salvatoare a Europei. Uitase că situaţia în care ajunsese România se datora, în mare parte, Franţei, care se angajase să declanşeze o ofensivă în momentul intrării Bucureştilor în război, pentru a nu-şi mai respecta apoi promisiunea. Prezenţa lui Berthelot pe acest front nu reprezenta altceva decât o încercare de a compensa urmările unui gest care nu putea fi uitat. Berthelot, la rândul său, în loc de a se arăta preocupat de gândul de a ajuta cu ceva, aborda o atitudine moralizatoare, nepotrivită pentru acele vremuri.

Parcă simţind ceea ce se întâmpla, Regina Maria l-a contactat, având cu el o discuţie prelungită şi nu de convenienţă, după care scria că "fui tulburată când văzui că pierduse ceva din frumoasa lui încredere"[98]. Interlocutorul său, însă, nu a acordat nici o importanţă acelei întrevederi, fiind preocupat de ceea ce făcea Averescu şi de moralul lui[99]. Într-o scrisoare din 14 decembrie 1916, generalul francez revenea la propriile observaţii, care începuseră a-l interesa. "Les Roumains, considera el, sont vraiment au dessous de tout ce qu'on peut imaginer: aucune énergie. J'avais pensé au début qu'on pourrait peut-être faire quelque chose avec leur armée et nous étions à peu près satisfait du résultat; mais dès qu'il s'est agi de se battre sérieusement, c'est devenu une volée de moineaux, officiers ent tête". La rândul său, "Le gouvernement roumain est odieux et pense presque uniquement a ses intérêts", învedera acelaşi observator. Concluzia acestor remarci, lesne de întrevăzut, era aceea că "Vraiment cela n'est pas beau de vivre entre alliés orientaux. On ne sait jamais ce qu'ils pensent, et j'en soupçonne plus d'un de mentir effrontément, même sur des choses qui n'ont

[96] General Radu R. Rosetti, **op.cit.**, p. 163.
[97] **Mémoires**, p. 29.
[98] Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 115.
[99] **Mémoires**, p. 29-30. Intuind reacţia lui Berthelot, Averescu revenea la vechea întrebare: "nu ar fi fost, pe de altă parte, mai cu cale să se fi însărcinat un ofiţer român cu reorganizarea armatei noastre?" (Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 100).

www.cimec.ro

pour moi aucun intérêt"[100]. Referindu-se, în sfârşit, şi la el, generalul ajunsese să recunoască, nu prea târziu, că "Pour faire quelque chose, il faudrait que je dispose d'une beaucoup plus grand nombre d'officiers français"[101]. Cu această subliniere, el accepta, implicit, că până în acel moment nu făcuse mare lucru, dar nu părea afectat de o asemenea constatare. Pentru el conta, înainte de orice, situația țării sale şi se bucura să consemneze ultimele "Nouvelles glorieuses de Verdun", urmate de "un télégramme de compliments pour la mission"[102], semnată de mareşalul Joffre.

Dar, exact în momentul în care era felicitat pentru ceea ce ar fi făcut, chipurile, Misiunea militară pe care o conducea, Berthelot era informat de intenția ruşilor de a impune refacerea armatei române în Rusia, între Nipru şi Bug, deci în spatele frontului. Aflând aceasta, el reacționa imediat: "C'est inadmissible"[103]. Refuzul său nu era determinat, în primul rând, de considerente care vizau situația României, ci de interesele Franței. Retragerea armatei române în Rusia ar fi atras după sine o creştere a influenței Petrogradului la Iaşi, în detrimentul Parisului. De altfel, acelaşi Janin îl consilia să se îndepărteze de Rege, "au moins ostensiblement!"[104], pentru a nu trezi suspiciuni din partea ruşilor. Prin urmare, interesele româneşti nu mai contau atunci când ele contraveneau intențiilor franceze. După surprinderea din prima clipă, Berthelot a înțeles că situația era mai complicată decât în aparență şi a reacționat în consecință. Informându-l pe Joffre despre manevra ruşilor, el se străduia să demonstreze că o eventuală rechemare a Misiunii pe care o conducea ar fi fost judecată ca un mare eşec moral al Franței, eşec ale cărui repercusiuni vor deveni sesizabile în România postbelică[105]. Dacă până atunci întoarcerea în țară fusese considerată o eliberare, în momentul în care o asemenea perspectivă devenise un subiect la ordinea zilei, dar împotriva intereselor franceze, Berthelot nu-şi mai dorea să plece din România.

Scriindu-i din nou cumnatei sale, la sfârşitul anului 1916, el se întreba: "Que nous réserve la nouvelle année?", răspunzându-şi imediat: "J'espère bien qu'elle verra la victoire definitive et la fin de cette guerre qui comptera dans la vie des peuples!"[106]. Victoria pe care o spera nu o vedea posibilă pe frontul românesc, unde retragerea în fața germanilor va continua "et la Roumanie aura subi le sort de la Serbie"[107]. Încheindu-şi scrisoarea, pe care o voia un fel de dare de seamă asupra anului ce se încheia, Berthelot conchidea: "Vous voyez que la situation ne me paraît pas très belle dans ce coin ici. Il y a cependant un point de vue qui a sa valeur de toute façon, c'est que les allemands ont amené sur ce front 32 divisions, et c'est toujours 32 divisions qui ne sont pas sur le front français, et c'est làbas que je vois le succès qui mettra fin à

[100] **Mémoires**, p. 31.
[101] **Ibidem**.
[102] **Ibidem**, p. 32, 33.
[103] **Ibidem**, p. 33.
[104] **Ibidem**, p. 34; **Documente**, p. 133.
[105] **Documente**, p. 134.
[106] **Mémoires**, p. 36.
[107] **Ibidem**.

www.cimec.ro

la guerre"[108]. Remarca finală era, desigur, o recunoaştere a intenţiilor avute în vedere de Quai d'Orsay atunci când a cerut României să intre în război, promiţându-i un sprijin care nu a mai venit. Situaţia României la sfârşitul anului 1916 era tragică, dar important era că, chiar aşa stând lucrurile, un însemnat număr de soldaţi germani, care ar fi putut lupta împotriva Franţei, au fost obligaţi să se confrunte cu soldaţii români, pentru a-i înfrânge şi a-i obliga să accepte ocupaţia străină. Misiunea franceză nu fusese trimisă atât de departe de ţară din dragoste faţă de România, ci din interes. Iar interesul de a ajuta România era justificat întotdeauna de interesele Parisului. Ajutând România, cu această Misiune militară, care era foarte departe de ceea ce avea nevoie o ţară nepregătită pentru război, Franţa a avut în vedere, în primul rând, calculele ei. Generalul Berthelot a venit în România fără a primi nişte instrucţiuni precise, el înţelegând că sarcina sa era aceea de a ajuta România, întrucât astfel servea interesele ţării lui.

La începutul anului 1917, presiunile Rusiei au devenit din ce în ce mai ameninţătoare pentru Berthelot şi oamenii săi, pe care Stavka îi dorea ostracizaţi în spatele frontului, dincolo de Nipru, sau plecaţi din România. Deranjat de înscenările ruseşti, generalul francez scria că "Il me vient une vague idée que l'arrière pensée de la camerilla russe est de laisser battre ou éloigner l'armée roumaine, et, après la victoire des alliés, se poser en libérateurs et réclamer comme prix de leur concours la Moldavie, rien que celà!"[109]. În următoarea zi, adică la 5 ianuarie 1917, el nota că, discutând cu Regele Ferdinand chestiunea retragerii în Rusia, "Il me dit qu'il n'y consentira que si l'on ne peut faire autrement. J'ajoute qu'il est toujours possible de rester, que c'est un devoir de tenir jusqu'au bout un lambeau du sol roumain, et je donne l'exemple de la Belgique"[110]. A.A. Mossolov, ministrul Rusiei în România, în acea vreme, va regreta că "n-am reuşit să-l conving pe generalul Berthelot să ne accepte punctul nostru de vedere şi părerea sa avea prioritate în cercurile guvernamentale româneşti"[111]. Diplomatul rus, la curent cu discuţiile pe această temă, preciza că "ei (francezii – n.ns.) considerau, probabil, şi pe bună dreptate, că şederea soldaţilor români în Rusia ar slăbi influenţa franceză"[112]. Împotriva unei asemenea soluţii se declarau nu numai românii şi francezii, dar şi ataşaţii militari ai Angliei, Belgiei şi Italiei, prezenţi la Iaşi[113].

Aparent, generalul Berthelot revenise la sentimente mai bune faţă de România. Intervenţiile sale, în favoarea ţării în care se afla, lăsau această impresie. Totuşi, la 7 ianuarie 1917, îi scria nepotului său că "Décidement j'éprouverai un joli plaisir le jour ou je prendrai le chemin du retour, et je ne moisirai pas en route. A part les anglais, nou n'avons pas fait un riche chopin avec tous nos alliés!"[114]. România intra, desigur, printre acei aliaţi.

---

[108] **Ibidem**.
[109] **Ibidem**, p. 37.
[110] **Ibidem**, p. 38. Vezi şi **Documente**, p. 141.
[111] A.A. Mossolov, **op.cit.**, p. 81.
[112] **Ibidem**.
[113] **Mémoires**, p. 38.
[114] **Ibidem**.

www.cimec.ro

Peste mai puțin de două săptămâni, i se confesa din nou cumnatei sale, mărturisindu-i că "Il faut en effect se méfier des Russes aussi bien que des Roumains qui, les uns et les autres prennent des décisions extraordinaire, sans la moindre réflexion, sans se préoccuper des conséquences qu'elles peuvent avoir, et avec une insouciance qu'on ne trouverait pas chez un enfant de dix ans"[115]. Mai departe o informa că "Nous allons nous occuper de refaire cette armée roumaine sur le pied de 15 divisions en lui donnant tout le matériel utile. J'espère qu'en trois mois nous aurons obtenu un résultat; mais dès que celà sera en train, je pense que je pourrai sans inconvénient demander a rentrer en France et je vous avoue que c'est avec un vif plaisir que je prendrai le chemin de retour". Descurajat, obosit şi indispus, el îşi încheia spovedania pe un ton acuzator: "Vous pensez que je quitterai tout cet orient avec joie, dès que je le pourrai, car on n'a pas idée de ce qui se passe par ici, et je ne pense pas que je reprenne de sitôt le chemin de l'est lorsque j'aurai pris ma retraite. Plus je vais, plus j'ai un sentiment de dégôut pour les choses et les gens d'ici"[116]. Scriindu-i din nou aceleiaşi "Ma chère Louise", la 8 februarie 1917, Berthelot observa că "Tout le front est très calme; mais en restant ainsi calme on ne fait pas de prisonniers et on ne sait plus ce que les Boches ont laissé sur ce front"[117]. Aşadar, nici liniştea nu-l mulţumea, gândindu-se că în aceste condiţii Berlinul ar retrage de pe acest front o parte a trupelor lui, care puteau fi duse pe un front unde luptau francezii. Ca şi altădată, înainte de toate conta ceea ce se întâmpla în Franța. Deşi se decisese mai demult, abia acum îşi informa corespondenta că hotărâse să meargă la Petrograd, unde spera să-l vadă pe generalul Édouard de Castelnau, deoarece "Je voudrais lui poser la question de ma rentrée en France" "et je vous avoue que je préférerais de beaucoup me trouver en France au moment où l'on tapera définitivement sur le boche et où l'on fera la trouée qui les reconduira jusqu'au Rhin. Les moyens actuels doivent le permettre, et comme je le disais dans une de mes dernières lettres, je pense que c'est seulement chez nous qu'on est de taille à faire l'effort décisif. Aucun de nos alliés, sauf peut-être l'Angleterre, n'est capable de l'énergie nécessaire"[118]. Încă o dată, deci, Berthelot îşi exprima dorința de a se întoarce în țară, lăsând a se înțelege, fără dubii, că prezența în Franța, la acea oră, era mai importantă pentru el decât conducerea Misiunii trimise de Paris în România. De altfel, era şi foarte dificil pentru el de a-şi continua acțiunea începută în urmă cu patru luni, într-o atmosferă care îi era defavorabilă din multe puncte de vedere.

Un moment important în clarificarea atitudinii afişate de generalul francez față de România l-a constituit vizita întreprinsă de el la Petrograd, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1917. Încă din 9 ianuarie, Berthelot îl informase pe Regele Ferdinand despre intenția sa de a merge în Rusia, pentru a-i spune generalului V.I. Gurko, şeful Stavkăi, că "le roi, le gouvernement, l'armée doivent rester sur le sol roumain et ne pouvent aller s'installer en Russie". O asemenea cerere era întru totul justificată,

[115] **Ibidem**, p. 42.
[116] **Ibidem**, p. 42-43.
[117] **Ibidem**, p. 47.
[118] **Ibidem**, p. 47, 48.

www.cimec.ro

întrucât "Il est certain qu'ils y seraient prisonniers de la politique russe et cette politique ne m'inspire aucune confiance. A Petrograd, el est nécessaire de régler, avec la commission interalliée qui doit s'y réunir, la question du ravitaillement de la Roumanie en matériel et munitions, suivant les possibilités des fabrications en France et en Angleterre. La roi m'approuve complètement et ne voit que des avantages à ce voyage"[119]. Discutând, în acest sens, cu Gurko, la 22 ianuarie 1917, generalul rus "paraît se rendre à ces raisons, non sans m'avoir dit que j'étais plus roumain que les roumains! Avec un sourire qui me fait douter de sa sincérité"[120]. Peste mulți ani, rememorând această scenă, Saint-Aulaire va adăuga, probabil de la sine, că Berthelot ar fi răspuns: "Non, mais je suis Français et, dans cette affaire, les intérêts de mon pays sont les mêmes que ceux de la Roumanie"[121]. Comentând rezultatele acestei vizite, el concluziona că "Il est certain que ma situation ici n'est pas toujours agréable, car pour les Russes je suis un témoin trop averti de leurs appétits, et beaucoup de Roumains ne me savent acun gré de me mettre en travers de leurs défaillances. Malgré cela, c'est mon devoir de remonter le moral de tous et d'obtenir que tout le monde agisse dans l'intérêt commun des alliés, en y mettant toute la patience et l'obstination nécessaires"[122]. Ca de fiecare dată până atunci, înainte de interesele României contau cele ale Aliaților, dar în primul rând ale Franței.

Reîntors la Petrograd, convocat fiind de generalul Castelnau, Berthelot îl informa, la 17 februarie 1917, asupra "toutes les questions roumaines". În timpul discuției, nota Berthelot, "Il me fait un visage de bois et après m'avoir bien laissé parler, il résume la conversation par ces mots: «Il ne faudrait pourtant pas nous mettre à dos la Russie à propos de la Roumanie!»"[123]. Remarca lui Castelnau exprima de fapt opinia Parisului, deci şi a şefului Misiunii militare franceze. Numai că Berthelot, acționând în România, se vedea obligat ca între aceasta şi Rusia să o prefere pe cea dintâi, deşi ar fi părăsit-o oricând. O zi mai târziu, vizitându-l pe Georges M. Paléologue, ambasadorul Franței la Petrograd, omul Quai d'Orsay-ului se arăta convins că "Nous sommes dans une impasse, et il n'est pas possible de nous brouiller avec la Russie, alors qu'en Roumanie même, on n'approuve pas toujours votre action". Surprins de o asemenea neînțelegere a situației generale, cu atât mai mult cu cât interlocutorul său era un diplomat, Berthelot se întreba: "Que veut dire celà? Dans quels milieux suis-je? Mais qu'importe – se liniştea el – après tout! J'ai ma conscience pour moi et je continuerai à fairre mon devoir. Si je sens que je suis de trop, je demanderai mon rappel"[124]. Prin urmare, aşa se gândea şi la Paris, unde

[119] **Ibidem**, p. 39-40.
[120] **Ibidem**, p. 43.
[121] Comte de Saint-Aulaire, **op.cit.**, p. 368. Vezi şi Général Pétin, **La drame roumain, 1916-1918**, Préface de général Weygand, Paris, Payot, 1932, p. 149; Paul Oprescu, **Relațiile României cu aliații în anul 1917**, în **România în primul război mondial**, Bucureşti, Editura Militară, 1979, p. 308.
[122] **Mémoires**, p. 45-46.
[123] **Mémoires**, p. 48.
[124] **Ibidem**.

www.cimec.ro

România nu mai prezenta o importanță destul de mare pentru a fi preferată chiar şi cu riscul de a trezi suspiciunile Rusiei. De altfel, Parisul acceptase deja pretențiile Petrogradului în chestiunea rostului şi al viitorului Misiunii militare franceze[125]. Dar Berthelot nu fusese informat încă asupra ultimelor decizii adoptate de diplomația franceză în relațiile ei cu Petrogradul.

Revenit la Iaşi, s-a trezit pus într-o situație nu prea plăcută, întrucât nu ştia ce îi va rezerva viitorul. Oricum, rolul său nu mai putea fi cel de la începutul misiunii sale în România. Mulți oficiali români erau nemulțumiți de importanța care i se rezervase din chiar ziua sosirii la Bucureşti. Rusia se arăta nemulțumită de prezența sa în România, sugerând întoarcerea în țară. Chiar şi Parisul îşi modificase atitudinea, pentru a nu supăra Petrogradul, dar nu numai pentru asta. Înțelegând noua conjunctură, care nu-i mai era favorabilă, Berthelot nu mai putea fi cel de odinioară. Dar, până să se clarifice lucrurile, el a început să pună în practică planul reorganizării armatei române.

O complicație neaşteptată, care i-a surprins pe toți, a intervenit în momentul în care, la Petrograd, a izbucnit revoluția rusească, "o veste neliniştitoare"[126], cum o considera Regina Maria. Consemnând acelaşi eveniment, Berthelot preciza că "Je n'augure rien de bon de ces événements. La guerre va maintenant passer au second plan sur le front oriental"[127]. La 13 martie 1917, la o zi după izbucnirea revoluției ruse, Marele Stat Major al armatei franceze îl informa pe Berthelot că refacerea armatei române va dura mult timp, din cauza proastei comunicații, propunându-se deci reducerea efectivului Misiunii militare şi revederea programului şefului ei în marginile acordului cu Înaltul Comandament rus[128]. Aşadar, generalul se vedea pus în situația de a renunța la planul său. Parisul îi limitase prepotențele, pentru a menaja umorile ruseşti. Între interesele româneşti şi cele franceze, era şi de presupus că vor avea câştig de cauză cele din urmă, pe care trebuia să le servească şi Berthelot. Totuşi, la 19 martie 1917, Ferdinand îi acorda "Steaua României" şi se declara, în continuare, împotriva evacuării armatei române în Rusia[129]. În replică, Berthelot a înmânat, din însărcinarea guvernului francez, în prezența Regelui, decorația de Mare Ofițer al Legiunii de Onoare generalilor Constantin Prezan şi Alexandru Averescu, considerând că "Celà s'appelle échange de civilités"[130]. Comentând gestul, comandantul Armatei a II-a scria că "aş fi renunțat la toate onorificențele acestea, în schimbul adoptării planului meu pentru viitoarea ofensivă"[131].

Primăvara anului 1917, anul în care, spera Berthelot, se va încheia războiul, debutase cu evenimente deosebite. În Rusia izbucnise o revoluție, ale cărei

[125] Cf. **Documente**, p. 171-172.
[126] Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 173. Însemnarea era făcută în ziua de 13 martie 1917, iar revoluția izbucnise cu o zi înainte.
[127] **Mémoires**, p. 53.
[128] **Documente**, p. 183-184.
[129] **Memoires**, p. 57.
[130] **Ibidem**, p. 58; Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 121.
[131] Mareşal Alexandru Averescu, **op.cit.**, p. 121.

www.cimec.ro

repercusiuni vor influența într-o măsură foarte importantă evoluția evenimentelor internaționale. Ea a fost urmată de intrarea, la 6 aprilie 1917, a S.U.A. în război. România depăşise o iarnă cumplită şi părea hotărâtă să continue războiul, deşi schimbările din Rusia o priveau în mod direct. Berthelot, descumpănit de evenimentele intervenite în ultimul timp, nu ştia cât va mai rămâne în România şi care va fi statutul său. Întâlnindu-se cu Regina, la 2 aprilie 1917, el era totuşi vesel şi, observa suverana, "nu prea e pesimist nici măcar în privința armatei noastre, însă e mâhnit din pricina revoluției din Rusia şi îi înțelege urmările; se întreabă ca şi noi care îi vor fi urmările"[132]. Veselia generalului, remarcată de cei care l-au întâlnit, evidenția faptul că nu-l afecta situația României, care nu-i era indiferentă, dar nici nu-i provoca o îngrijorare sesizabilă. Îl consumau schimbările din Rusia pentru că era convins că urmările acestora se vor repercuta, indiscutabil, asupra Franței.

O săptămână mai târziu, la funeraliile unor membri ai misiunii franceze, "Je dis – nota el – quelques mots à la mémoire des disparus et à l'amitié franco-roumain que le sacrifice de leur vie doit renforcer, car c'est dans les jours de tristesse et de deuil qu'on sent toute la valeur de l'amitié"[133]. Saint-Aulaire, generalul Constantin Prezan şi premierul Ion I.C. Brătianu au procedat şi ei la fel. O clarificare de moment a situației şefului Misiunii militare franceze au determinat-o instrucțiunile primite de el, la 20 aprilie 1917, de la ministrul de Război al Franței[134]. Până la decizia definitivă, el trebuia să aştepte numirea succesorului său şi să continue reorganizarea armatei române. Noile dispoziții, care le modificau pe cele din 21 februarie 1917, erau determinate, evident, de izbucnirea revoluției din Rusia, nu de vreun eveniment petrecut în România. În aceeaşi zi, Berthelot observa că "Le front est toujours calme, trop calme, car en restant aussi inactifs, les russes rendent un mauvais service aux alliés, en laissant les boches faire ce qu'ils veulent, en leur permettant de récupérer des troupes pour les porter sur le front occidental, ou relever d'autres troupes éprouvées. Ils se rendent aussi mauvais service à eux-mêmes car l'oisiveté est mauvaise conseillère et les soldats en profitent pour tenir des meetings, faire des manifestations avec drapeaux rouges, et, chose plus grave, déclarer tout haut qu'ils en ont assez de la guerre"[135]. Surprinde faptul că şi în aceste împrejurări el nu încetase a-l acuza pe Averescu, despre care scria că "Tel Jupiter Olympian, il s'enveloppe de nuages et ne veut rien entendre! Croit-il donc que nous sommes venus en Roumanie uniquement pour notre plaisir?"[136]. Nici Averescu nu părea să fi uitat o adversitate cunoscută şi comentată de toată lumea. Constantin Argetoianu consemna că "misiunea franceză se amesteca unde nu-i fierbea oala (după părerea lui Averescu) şi nu-l lăsa să-şi pregătească armata după capul lui, deşi el îşi luase întreaga răspundere şi regele îi făgăduise la Târgu Frumos că […] îl va scuti pe el şi pe ofițerii lui de «ruşinea controlului străin»"[137].

[132] Maria, Regina României, **op.cit.**, p. 183-184.
[133] **Mémoires**, p. 60.
[134] **Documente**, p. 202.
[135] **Mémoires**, p. 62-63.
[136] **Ibidem**, p. 64.
[137] Constantin Argetoianu, **op.cit.**, Volumul al III-lea, Partea a V-a **(1916-1917)**, p. 230.

www.cimec.ro

Nemulțumit de faptul că nu se mai bucura de autoritatea inițială, Berthelot îi scria nepotului său, subliniind: "tranquillité toujours trop grande sur le front. Effervescence politique à l'intérieur. Le roi vient de prendre les devants, et a promis une réforme agraire". Mai grav decât toate i se părea, așa cum recunoștea de altfel, că "J'ai depuis quelque temps la sensation qu'on oublie un peu trop en France notre rôle ici, et que nous ne sommes pas soutenus contre les Russes aussi énergiquement qu'il le faudrait"[138]. Pentru a se liniști, măcar în parte, a decis să meargă la Petrograd, unde se afla Albert Thomas, care îi putea furniza explicațiile necesare. Dar, informațiile oferite de acesta, despre gravele dificultăți din Franța, i-au sporit neliniștea[139]. Chiar și așa ori poate tocmai de aceea, "Je lui parle – adăuga Berthelot – de la situation de l'armée roumaine: elle se remet rapidement et sera en état, dans peu de temps, de reprendre dans opérations plus actives. Ses 700.000 hommes ne sont pas une quantité négligeable dans la coalition. Le ministre de l'armement est bien de cet avis"[140].

[138] **Mémoires**, p. 64.
[139] **Ibidem**, p. 66.
[140] **Ibidem**.

www.cimec.ro